

Radikaalne kodutus Ene Mihkelsoni luules

LEO LUKS

Artiklis võtan vaatluse alla lüürilise subjekti kodutuskogemuse Ene Mihkelsoni luules. Kodu(tuse) temaatikat esineb Mihkelsoni luules palju: kodu kujundit sisaldavaid luuletusi on üle 50, mingis eluruumis (toas, majas, harva ka korteris või talus) asumise kogemust või sellega suhestumist kirjeldab üle 100 luuletuse. Artiklis väldin lähenemist, mille järgi tõlgendatakse Mihkelsoni luule painavat atmosfääri tema proosas avaneva arheloo, metsavenna tütre autobiograafilise mineviku lahtirullumise võtmes (vt Kiin 2005: 30), millele kirjaniku varasem looming sai üksnes krüptiliselt vihjata (vt ka Sarapik 2005; Epner 2014). Kahtlemata on selle arheloo jälgi ka Mihkelsoni luules, kuid selles on palju teisigi aspekte, mille tõlgendamine omaeluloolise ja samal ajal rahvusliku trauma märkidena oleks liialt lihtsustav, teksti keskset võõrust vaibutav lugemisviis. Nii Aare Pilv (2005: 37–38) kui ka Hasso Krull (2015) on rõhutanud Mihkelsoni luule fragmentaarsust, keeldumist koonduda paari kandva sümboli ümber. Jagan seda tähelepanekut ega soovi järgnevalt väita, et kodu kujund on ainus või peamine võti Mihkelsoni luule mõistmiseks.

Mihkelsoni luule uurimustes on jõutud mitme olulise üldistuseni, mis seostuvad ka siinse artikli järeldustega. Esiteks, Mihkelsoni luule põhimeeleolu on kurbus, kurbmänguline elutunnetus (Kiin 2005: 24; Krull 2016: 311), ent esinevad ka melanhoolia, vaev, piin, äng, lein, ärevus, traumaatilisus jms (vt Rein 2005; Laanes 2009). Need on emotsioonid või meeleolud, mida peetakse tavaliselt negatiivseteks, kannatusi tekitavateks ning neid üritatakse elus vältida. Mihkelsoni luules surutakse neid emotsioone või meeleolusid kogevas subjekt ennekõike passiivse vastuvõtja rolli.

Teiseks on tähele pandud, et Mihkelsoni looming sõnastab põhimiselt suletust: „vaimu suletust lihasse, [---] ruumi suletust seintesse, maastiku suletust silmapiiri, tunde suletust tundjasse” (Luik 1990), mina suletust keelesusse, keelesuse suletust konkreetseesse eesti keelde (Pilv 2005: 34–35) jne. Pilv (2005: 41) arendab seda täheldust ka edasi, nimetades Mihkelsoni luulet paratamatuse luuleks, paratamatust aga kõigi võimalikkuste täpseks endassesuletuseks. Lüürilise subjekti suletus on ahistav, ebaloomulik, koguni ebainimlik, kuna inimesele on olemuslik elamine tuleviku poole, võimalikkuste avatuses, samuti nende võimaluste narratiivne koondamine teatavaks tegelikkuseks, olevikuks (vt Heidegger 2003). Suletus on Mihkelsoni luules tihedalt seotud kurbusega, sest mitmesugused suletuse olukorrad ei ole immanentsed ega sõltumatud, mis võiks tekitada hoopiski leppiva rauguse.

Üldjoontes peab paika ka Pilve (2005: 38) tähelepanek Mihkelsoni luule metonüümilisusest („ümberütlemise asemel kasutatakse vähemütlemist”) ja elliptilisusest. Seda toestab Krulli (2016: 311–313) Walter Benjaminile tuginev käsitlus Mihkelsoni luulest kui pikkamööda volavast allegoorilisusest vastandatuna sümboli

sähvatuksitele. Mihkelsoni luules on veel eksplitsiitselt filosoofiline kihistus (mõtisklused nt maailmast, ajast, tõest), samuti lüürilisele luulele omane üldise ja abstraktse sissetung luuletuste miljõesse, sh ruumilooma tasandil (vrd Soovik 2019). Mihkelsoni luule metafüüsilist potentsiaali on põgusalt maininud Rein Veidemann (2004), kuid see ootab tõsisemat tõlgendamist.

Märkida tuleb ka asjaolu, et kriitikuid on ebalema pannud Mihkelsoni luule vorm, selle proosapärasus, aga ennekõike siirete rohkus, sh Mihkelsonile iseloomulik sisesiire (vt Merilai 2005; Krull 2016: 307). Vormile lisab keerukust intonatsioonikesksus ja rütmiline mitmekihilisus (Pilv 2005: 40).¹ Mihkelsoni luule kätkeb ka mõtisklusi keele, keeles asumise ning luulekeele võimaluste üle (nt Mihkelson 1978: 75, 95, 1980: 6, 1982: 6, 30–31, 74, 1990: 14, 29, 1993: 61, 137, 1997: 18, 83). Siin-seal põimuvad need ruumis asumisega, nii käsitlen järgnevas ka selliseid põiminguid.

Ainuüksi üldise kurbmängulise häälestuse ja võõrdunud oleku põhjal võib oletada, et Mihkelsoni luules esinev kodu kujund kätkeb eeskätt kodutust – tihedalt ja läbivalt. Autori varase luule põhjal on kodu teemat juba uuritud (Arust 2015). Järgnevalt üritan näidata, et Mihkelson on äärmuslik kodutuse sõnastaja, tema *kodu* nimetavates tekstides peaaegu puuduvad kodususe hetked (isegi mälestuslikud, kujutuslikud, loodetavad).

Analüüsin Mihkelsoni luuletusi temaatiliselt. Seejuures lähtun oma varasemates artiklites (ennekõike Luks 2013a, 2014a) välja töötatud raamistikust, mille kohaselt on kodusus ruumilist ja intersubjektiivset (seos kodukaaslastega) aspekti sisaldav kogemushorizont, kodutuse kogemus aga kujutab endast olulist kodusushorizonti tõrget (Luks 2013a: 410–423). Ka kodu poeetiline nimetamine kirjandusteoses kujutab endast kodusushorizonti tõrget (Luks 2014a: 733–735). Seda silmas pidades võtsin vaatluse alla Mihkelsoni lüüriliste subjektide asumiskogemuse ruumilises ja intersubjektiivses põimingus ning mõistagi kodu(tust) nimetavad tekstid. Lähtusin eesti kirjanduse kadunud kodu hüpoteesist (Luks 2014a), mis kehtib ka Mihkelsoni puhul. Ent Mihkelsoni luules avalduv kodutuskogemus ei sobitunud kuigi hästi ühtegi tüpologia alajaotusesse (vt Luks 2014a: 736–740), sest see hõlmab mitut tüüpi (kodutus kodus, kodu hävimine, võõra sissetung) ning lisab uusigi. Seetõttu töötasin Mihkelsoni luule varal välja uue immanentse tüpologia, mida tuleb võtta heuristilise töövahendina temaatilise analüüsi jaoks.

Analüüsi tulemusel jõudsin veendumusele, et Mihkelsoni luules avaldub kodutus väheste põhisituatsioonidena, millest moodustuvad omavahel seostuvad temaatilised rühmad. Kirjeldan siinkohal lühidalt neid rühmi, seejärel avan neid eraldi peatükkides ning artikli lõpuosas esitan Maurice Blanchot' kirjanduskäsituse abil terviktõlgenduse. Kolme esimese kodutuse avaldumisviisi põhjal moodustub üldine ja pidev kodutuskogemus kodusushorizonti tõrkena, mida on luules tihti ka selgelt väljendatud:

- 1) lüürilise subjekti üksildane paiknemine suletud, ähvardavas eluruumis (toas, korteris, majas);

¹ Selles artiklis ei tehta Mihkelsoni luule vormianalüüsi, kuna see ei mahuks artikli piiridesse.

- 2) kodu hävimise ähvardus, mida kujutatakse enamasti ümbritseva eluruumi mitmesuguste moonetena, aga ka võõra sissetungina;
- 3) kokkupuuted vanemate ja teiste sugulastega, mis leiavad aset distantsilt, kodu-ruumist väljapoole suletuse olukorras;
- 4) allusioonid kadunud kodu kujunditele varasemas eesti luules. Neid kujundeid ei võeta aga omaks, vaid deklareeritakse kodu võimatust, ometigi igatsedes selle võimatu, kadunud kodu järele;
- 5) metafüüsiliste kategooriate ja teiste abstraktsioonide (sh keelelisuse) lisandumine. See võib seguneda teiste teemadega, kõige rohkem üksildase suletusega. Sestap ei vaatle ma seda eraldi peatükis, vaid põimin käsitluse teistesse teemadesse.

Üksinda kodus

Luulekogust „Ring ja nelinurk” pärinev luuletus võtab kontsentreeritult kokku Mihkelsoni lüüriilise subjekti peamise olemisviisi – üksildase suletuse ruumi:

Luuletaja elas pimedas toas ja ootas nägemusi
 Ta ei lugenud raamatuid ega käinud väljas
 Ta ei tundnud kedagi
 Oli hiline aeg
 (Mihkelson 1979: 87)

Kui sellele lisada külmatunne, vaikus ja ootamine, moodustub ruumis viibimise põhisituatsioon, mis kordub kümnetes Mihkelsoni luuletustes.

Terve päeva kütmata toas / mõtlesin mida elust ütelda (1979: 35)
 Lõdisedes rõskete linade vahel / Kesk-Eesti hämaras öös (1982: 18)
 Ta ootab katastroofi päritud talus (1979: 98)
 Mis imelik salalik vaikus / valvab korteri seinu (1989: 87)
 Valutan ja pole vaba Ootan ootuses kui ava- / mata ümbrik Tuba kammitseb Ei anna sooja (1997: 74)

Peale eeltoodud märksõnade on neil ruumipiltidel veel mõni ühine tunnus. Enamasti kirjeldatakse elunemiseks mõeldud ruumi, kuid ometi hoitakse see tuba või maja kodu mõistest lahus – mõiste kerkib esile alles ruumi kokkuvarisemise faasis, kodu hävimisena, mida vaatlen järgmises peatükis. Ruumiliselt kodus viibimist nimetatakse otsesõnu kolmes luuletuses, seejuures ainult ühes neist neutraalselt, st kodu ei tõuse keskseks tähendusliku pingestajana („Püsin kodus Tahan kaardistada / vaikust Tõrksaid loomi õhtutes”, Mihkelson 1989: 31). Ülejäänud kahes luuletuses on kodu „ajutine paik”, mistõttu mõistest aimub kodutust (Mihkelson 1990: 21, 1993: 199).

Mihkelsoni luule eluruumid on algusest peale kõhedad, nii et seal avanevat kogemust ei sobi nimetada isegi ebaõdususeks, kui pidada silmas seda, et Freudi järgi

peaks ebaõdususe tekkimiseks looma kirjandusteos algul tavalise-õdusa raami, mida seejärel hakatakse lõhestama (vt Luks 2018: 182). Mihkelsonil leidub siiski ka mõni õdusat asumist puudutav luuletus, kus ei toimu pööret kõheduse poole: „Vaikus väljadel kõneleb enese eest / toad on köetud (toad on tõesti köetud) / [---] Mul on õdus ja soe nagu / suure looma kõhus kes laisalt end pöörab” (1989: 113); „Tuba on väga rahulik / Tuba on rahu ise” (1990: 19). Soojus ja rahulikkus on aga erandlikud omadused ning need üksikud pildid ei kasva õdusa asumise võimalikkuse avalduseks, vaid domineerima jääb külmus ja ärevus.

Ei ole muud kui kinnikasvanud õhtu
 mis varjab päeva sisikonda kinniõmmeldud
 kodasid trepikäsipuid rõskuselõhnu
 rotikäike hiireurge solgitorusid
 lekkimata puhtust plekknõusid
 portselantaldrikuid täis ja tühje
 anumaid teeklaase plüüšvaipu
 ja õdusaid kodusid
 hundiulge õhtu taga lagendiku sees
 kus külmetab kellegi süda
 (Mihkelson 1980: 34)

Luuletuse read 5–8 kirjeldavad küll tavalisi elunemisdetaile, kuid neid raamistab suletus („kinnikasvanud õhtu”), millele teksti lõpus lisandub ohtliku varjundiga lagendik. Iga kodusushorisondis aset leidev kogemus hõlmab ka võõruse teadvustamist (Luks 2013a), kuid Mihkelsoni luules tungib see võõrus esile („aina võõrust sisse lõõtsub”, 1982: 54).

Loometee algul visandatud pilt üksildasse tuppä sulgunud luuletajast muutub Mihkelsoni viimases luulekogus „Torn” elufilosoofiliseks üldistuseks:

Tuba on nagu on Paberid
 Arvuti ees kirjutuslual
 Linn avaneb valgusesse
 See võiks jäädagi meelde
 kui möödunud elu
 (Mihkelson 2010: 65)

Mitmes luuletuses kordub situatsioon, kus ruumi suletus sunnib lüürilist subjekti sõnastama eluterviku küsimuse: „mõtlesin mida elust ütelda” (Mihkelson 1979: 35); „vaadates iseoma / elugi kui tahkuvat pilti” (1990: 21). See on aga ringjas struktuur: suletus ruumi muudab eluterviku problemaatiliseks ning problemaatiline elutervik ajendab ruumi suletuses püsima. Sellele vastukaaluks leidub Mihkelsoni luules ka väljasuletust, eluruumi vaatlust ilma sissepääsemise võimaluseta (nt Mihkelson 1987: 37, 1993: 27). Väljasuletus võib ilmnedä napolis pildis suletud uksega majast, kus midagi alati toimub, aga sisse ei pääse (Mihkelson 1978: 37), kuid mõnes keerulise

struktuuriga varases luuletuses paneb väljasuletuse olukord triivima kogu maailma ja ka lüürilise subjekti: maja tõuseb õhku või kaob äkki olematusse, subjekti ümbritseb põhjatu tühjus ning on oht langeda kokku võõra näoga, hajuda (Mihkelson 1978: 34, 1979: 18–19).

Siiani vaadeldud luuletustes loovad kodusushorisoni tõrget lüürilise subjekti meeolud, eluruumide kirjeldused on pigem argised ega pruugi eraldi võetuna kõhedust tekitada. Mihkelsonil on aga palju luuletusi, kus ruumis aimub ohutunnet, ilmnevad ähvardavad märgid: rippuvaid patju täis sõrestikulises toas liuglevad õhus noad (Mihkelson 1980: 36); õhk undas läbi maja, tapid naksusid (1997: 102); „Midagi peab täna juhtuma On niisugune päev / juba varahommikust saadik [---] Korter eriliselt kõledavõitu” (1993: 177, vt ka 1980: 8–10, 1989: 87).

Niisugustes iseäralikest kujutluspiltidest tulvil tekstides kaob piir uneluse ja tege-
likkuse vahel, nagu järgmises luuletuses:

Mäe alla kaevati kraavi mis maakodu muust
maailmast eraldas Lökkeplatsil kaks varest
kes teab mille (kelle?) sümbolid
Uni on keha vangla Muljeid ei varjuta miski
Päeva-valgus plahvatab sädemeiks ja sõnadeks
Seosetuiks piltideks nagu olematu kraavgi
mida ma tõeluses kunagi näha ei saa
Naabri koer haugub varju peale mis mu kuju
moonutab Roostepruun krants kulunud maastikul
Sügisvihmades vettivad majad
Minu majal on harjalauad löömata ja korsten
katki Tähed kukuvad öösiti koldesse ja sisisevad
Kõik hiired ja ahjualused on rotimürgiga tapetud
Valgeks värvitud raudvoodis magab surm
(Mihkelson 1989: 107)

Selles tekstis on esindatud nii unenäolised muljed, ontoloogilised paradoksid (*olematu kraav*) kui ka nende tõlgendamine: „Uni on keha vangla Muljeid ei varjuta miski”, „päevavalgusest” tekivad *seosetud pildid*, mida sümboliseerivad varesed. Kõik on aga vägagi tihedalt seotud emotsionaalsel tasandil, kus valitseb kõhedus (esinevad klassikalised hirmuloo sümbolid vares, vari, haukuv koer, vihm), mis kulmineerub luuletuse lõpus (*tähed kukuvad koldesse, voodis magab surm*). Surma paiknemisega majas on luuletus jõudnud hävingueelsesse hetke või igavesse piina (kahes esimeses ja kolmes viimases reas visandatud situatsiooni jätkumine õudses eraldatuses). Selles hävinguootuses kõlab ka sõna *maakodu* justkui neutraalselt, ruumilise tähisena, kuid see kodu on muust maailmast eraldatud olematu kraaviga.

Kuigi üksindus on kurnav, on ka ruumis viibija kokkupuuted teistega ähvardavad ja hirmutavad. Isegi linnud akna taga tekitavad hirmu (Mihkelson 1989: 16, 110). Mihkelsonil ei ole luuletust, kus avalduks rõõm külalise üle, harvad kontaktid leiavad aset tontlikke piirjooni omandavate võõrastega:

Üks vari vaatab aknast sisse
 kaju kondine ja näost nii kõhn
 et valgus kumab kõrvalt läbi
 toa teeb võõritiseks
 on vaid vari
 (Mihkelson 1987: 11)

[---] Kodumaja trepil istusin kui palju
 kordi varem Üks võõras heki vahelt
 maja piidles Hirmuvahk mind läbis
 Kõõkus kogu tulla üritas Ei tulnud
 Naerda kehutas Ei naernud
 (Mihkelson 1987: 64)

Kontaktid võõrastega muutuvad mitmekesisemaks kodu hävimise faasis, mida vaatlen järgmises peatükis. Siinkohal tasub mainida veel üht kõheda ruumikogemuse kirjeldamise võtet. Selleks on ruumi personifitseerimine: tuba või maja omandab subjekti positsiooni („ja mu oma tuba vaatab aknast alla / kui lapsepõlve mälestus”, Mihkelson 1989: 114, vrd 1982: 25, 1997: 101), millega seostub lüürilise subjekti neeldumine, imbumine ruumi (Mihkelson 1980: 8).

Niisiis ei ole üksinda viibimine kitsas, suletud ruumis, kus sageli segunevad argine ja unenäoline, välisruum ja lüürilise subjekti siseilm, tasakaalukas, vaid pingestatud nii seesmiselt kui ka välise võõruse ähvardusest. Mihkelsoni luule koduilm ei avardu sujuvate sfääradena (*kodukaaslased, lähiumbrus* ja *tuttavad, isamaa* jne, vt Luks 2014b). Üksnes harva kajastab luuletus tausta, kuhu tuba või maja kuulub (küla, linn) ning sugugi mitte õdusalt: „Linn on ikka silmitu ja pime mis siis / et täis ta laternaid” (Mihkelson 1987: 81); „Küla jäi päris tühjaks / kõik läksid surnuaia / pühale” (1982: 17). Kõigele lisaks ilmnevad aeg-ajalt metafüüsilised abstraktsioonid: maailm, aeg, samuti aegruumiga sulanduv keelelisus ja kirjanduslikkus (Mihkelson 1978: 84, 1982: 25, 36–37, 1985: 8). Needki ei too enamasti kaasa kogemuslikku sujuvust, ehkki vaadeldes või iseendast mõtiskledes võiks kodu ja kaugema ümbruse kaudu jõuda kõiksuse tunnetamiseni, nagu ühes kogemusliku sujuvuse näites: „klaasid on vihm vaatad neist läbi / igas piisas sädeleb maa / igas piisas maailm / nende rohkus sulab / su silmisse / ning on vaid üks” (Mihkelson 1979: 9–10).

Sagedamini toimub luuletustes isikliku suletuse ja metafüüsilise universaalsuse ootamatu kokkupõrge:

Ühel augustiõhtul kui puud mustasid
 ja maailm kahises pimedas toas
 me rääkisime vist millestki
 teerajajaist teises ilmajaos
 ja sellest et piir on nii ligi
 ning kerge on kukkuda

Nii ligi on ääretu vaikus
ja kauge see hää
(Mihkelson 1982: 20)

Selles luuletuses on tупpa tunginud ähvardav kõikehaaravus: pealetungiv maailma vaikus, mis võib kohiseda keele-eelse puhta häälena enne konkreetseid tähendusi (vt Agamben 1991: 32–35) ning ümbritseda asujat tingliku eluruumina (vt luuletsükkel „Vaikus mu ümber”, Mihkelson 2010: 28–30).² Tõdemus „piir on nii ligi” kehtib samuti Mihkelsoni luules avaneva asumiskogemuse üldistusena. Piir koduse ja võõruse vahel on küll iga asumiskogemuse hädavajalik tingimus (Luks 2013a: 412–413), kuid toimiva asumise korral on üleminekud sujuvad ja märkamatud (vt Luks 2014b), piir on kogemushorisonidina tähelepanu keskpunktist eemal. Ent Mihkelsoni luule on piiri-pealne ja mitte üksnes selles tähenduses, et mõnel juhul lähevad eluruum ja kaugem ümbrus (nt mets) lootusetult segi (Mihkelson 1980: 54, 1982: 28) ning tупpa tahtvad inimesed tarduvad lävel (1978: 10, 19, 1993: 37). Lüürilise subjekti kogemus on üldisemalt piiripealne: ta asub pidevalt ebaõdusates ruumides kodu ja võõruse vahel, elab elu ja surma piiril, surmasuus (Mihkelson 1993: 42), lausub keele ja vaikuse piiril jne.

Teisal on eluruumi olemasolu muudetud tinglikuks ruumikujundite ülekandega keelesisesele tasandile:

Taba on ukسل ees
Mis taba mis maja
Lihtsalt lause mida
on vaja
tõlgendada
(Mihkelson 1982: 36)

Taba on seega ees ka lausel ja tõlgendusel, nii sõnadest kui ka mõistmisest jääb vajaka. Sellest saab ühtlasi järeldada, et nende lausete lausuja elab üksinda maailmas, mille radikaalsust leevendatakse küsimusega: „on teid kedagi / väljaspool sõna olemas” (Mihkelson 1985: 8). Visandatud solipsistlik liin ei ole aga Mihkelsoni luule lõpplahendus ega võõruse ähvardusega toimetuleku peamine viis.

Kodu hävingu ähvardus

Mihkelsonil on palju luuletusi, kus eelnevalt visandatud pingeseisund liigub lagunemise ja hävingu poole ning kus kirjeldatakse lüürilise subjekti viibimist hävingu keskel, samuti püüdu sellele vastu seista. Hävingumeeleolu levinuim kujutamiski viis on ruumi deformeerumine. See võib lihtsalt juhtuda, ilma et luuletus avaks põhjuseid („seinad murenevad ja savi vajub allamulda tagasi”, Mihkelson 1978: 82, vt ka 89). Harva on

² Kunsti on maailma vaikusena piiritlenud Maurice Blanchot teoses „Kirjanduslikkuse ruum” (1982), olen seda piiritlust tõlgendanud just negatiivsuse-universaalsuse sissetungina kogemusse (Luks 2017).

mainitud, kahtlemata kujundlikus võtmes, looduslikku põhjustajat („Suur jõgi jõuab meie majani rõhub aknad sisse”, Mihkelson 1978: 57), sagedamini abstraktseid tegureid: „kui vaikus taevaraskelt lage / põrandale vajutab” (1980: 21); „Üks küsimärk on toa sees / ta seinu painutab ja ei taha / olla löödud oma muredes” (1987: 23).

Kõige intensiivsemalt avaldub hävingu ähvardus tontliku võõra sissetungi kirjeldustes: olgu see võõras nägu katuses (Mihkelson 1979: 18, 65), kääpjalg (1982: 25) või juba äratuntavalt ajaloolis-poliitilise tooniga Aade (1993: 28).

Võitlus silmituga on pikk
ja pime Kust just see surve
sisse imub Näed äkki sein
on kooldunud ja nagi kisub
kiiva õhk hangub
kujutuks kodu ongi
lõhutud
(Mihkelson 1982: 39)

Hävingu ähvardus vabastab lüürilise subjekti eelmises alapeatükis vaadeldud taredumusest: ta võitleb, aga edutult; peale tungib midagi vääramatut („silmitu”). Kui eelmises peatükis avatud ruumikogemusi kirjeldavates luuletustes kasutati sõna *kodu* äärmiselt harva, see jäi ellipsiks isegi juhul, kui oli aru saada, et kirjeldatakse elutsemist, siis hävinguprotsessis esineb kaduv kodu luuletustes tihti:

Nii pehmest ainest udusulgedest
sõnavaipadest käe harjund paitusest
see kodu läks põlema
(Mihkelson 1980: 30)

Mu ööd on nüüd nii pimedad
ja kained kui kistaks pinde
minu enda seest jääb väik-
semaks mu oma kodu
kõik see ilm on tuulte käes
kust aina võõrust sisse lõõtsub
(Mihkelson 1982: 54)

Selles, et luule nimetab kodu just hävimisähvarduse tekkimisel, pole midagi ime-likku: tegemist on kogemushorisoni tõrkega, kus see, mis on n-õ nähtamatu taustana tavaline ja toimiv, muutub tõrke korral keskseks kogemuse objektiks ning kutsus end nimetama (vt Luks 2013a). Huvitav on hoopis see, et kui võrrelda kaht seni kirjeldatud asumiskogemuse tüüpi Mihkelsoni luules, siis selgub, et kadumishetkel nimetatakse kodu, mida pole esimest tüüpi tekstides kirjeldatudki – oli vaid ärev ja ebaõudus suletus ruumi, mida võib nimetada kodutuseks kodus (vrd Luks 2019). Selle vastuolu selgitamiseks liigun kodukaaslaste küsimuse juurde Mihkelsoni luules.

Vanematest lahus

Eelnev vaatlus näitas, et Mihkelsoni luules ilmneb harva koosolemine ja dialoog, enamasti nimetu mina ja sina vahel (nt Mihkelson 1978: 89, 1980: 21), mis võib sama hästi viidata lüürilise subjekti sisemisele paljususele (Kiin 2005: 22). Sellest lähtudes oleks lihtne öelda, et asumiskogemuse tõrkeid Mihkelsoni luules põhjustavad üksildus ning ehk ka lapsepõlve maakodust eemal viibimine (vt Arust 2015). Nostalgiline lapsepõlvekodu kujutamise ongi eesti kirjanduses sage (vt Luks 2014a: 740–742) – nii luuakse kujutus kodust, mida meenutades on võimalik kogeda pühalikkust.

Mihkelsoni proosas avaneva perekondliku arheloo kontekstis pole üllatav, et tema luuleski puudub lapsepõlvekodu idüll ning lapsepõlvekogemuse killud on väga harvad (vt Arust 2015: 12).

[---] Tung seesmine on meele teinud kurvaks
ja asjatuse tunne meelde toob need pehmed urvad
mis kraavipervel kilgendasid kui olin laps
Pärast polnud kraave Pärast polnud urbi
Pärast polnud kodusid ja nurmi
Alata ma tahan otsast
(Mihkelson 1993: 60)

Ainsagi hubase detaili meenutamine on raske ning seda varjutab kodutuskogemus. Lapselik kodune elamus on kuulutatud võimatuks iga detaili eitamise kaudu – kraavid ja nurmed võivad ju ikka alles olla, küllap urvadki kasvavad, kuid kuna pole toimivat kodusushorizonti, milles need elemendid saaksid ilmnedada lapse tervikkaemusena, siis pole meenutatust samahästi kui midagi alles.

Lüürilise subjekti lapsepõlv on Mihkelsoni luules teravalt puudu ning see tõrge ja puudumise pingeline läbib Mihkelsoni luulet algusest peale:

Koju minnes mööda võõrast tänavat võõrasse koju minnes
vaesed vanemad surnud vanemad vanemateta vanematega
võõrasse tuppa minnes
tänaval sajab laia sooja lund kuid lumi jääb seljataha
mõistev pehme lumi jääb seljataha
seisan silmili vastu ust nagu sein
(Mihkelson 1978: 10)

See luuletus kehtestab paradigmaatilisel lüürilise subjekti suhte vanematega ja laiema teistegi sugulastega (vt Mihkelson 1990: 113), samuti eri aegade segunemise lüürilises kogemuses. See suhe on kahtlemata keskne kogu Mihkelsoni loomingus, siinkohal aga vaatlen seda üksnes asumise kontekstis, kodutuskogemuse süvendajana.

Põgusad kohtumised vanematega toimuvad võõral pinnal³ („Siis tuleb tuppa ema kuigi siin ei ole kodu”, Mihkelson 1993: 37) ning ruumiliselt distantsilt, nt tuleb ema vastu, aga koos temaga tuppa minna ei ole võimalik (1990: 113). Alatasa seistakse lävel edasi astumata: „Mu ema tuleb / kehastunud umbusk peatub ukseks / suletus silmis avasilmi / ta vaatab aja möödumist” (Mihkelson 1978: 19); „Isad ukseraamis seisatavad Äkki sirged nagu müür” (1993: 37). Esineb vanemate neeldumist ruumi või muud moodi hajumist („Minu ema puutus vastu seinu ja sein võttis ta omaks, isast sai / tuul, mis ei kõnele”, Mihkelson 1978: 22). Seega on kohtumised vanematega samuti painavad mälujäljed. Lüüriline subjekt on vanematest lahus ning neile „mälestusiski puudub juurdepääs” (1978: 11).⁴ On küll soov mäletada vanemaid ja kodu, kuid nad tuleks selle jaoks välja mõelda (nt Mihkelson 1993: 29). Soov seda teha annab luulesse aga üha uusi puudumise siirdeid, sest lausuja ei saa oma saatust murdes endale välja mõelda midagi, millest ta on lahutatud. Juba Mihkelsoni teises luulekogus küsitakse:

Kes ta siis ikkagi oli: inimene eikuskilt, miks ta ei hakanud omaks pidama paika, kus pikki aastaid oli elanud, millest see vaenulikkus kodu vastu, mis teda kaitses.
(Mihkelson 1979: 97)

Proosas avaneva arheloo kontekstis võib *teda* tõlgendada ajaloosündmuste kee-
rises varases lapsepõlves vanematest ja kodupaigast lahutatud isikuna, kellel see trauma ei võimalda ruumis koduneda ega kodukaaslasi leida. Mihkelsonil on ka mitu luuletust, kus deklareeritakse iseenda kodutust ning selle kujunemise ajaloolis-
poliitilist mõõdet:

Issandaga kõnelusi mina luules ei pea
sest Tema ise on maa peal neljakümnendast
saadik ning kõiki mu lugusid teab
eputamata ja parajas kraadis Ükskõik
kelleks alati oleksin võinud muutuda
Ta valis mu kodutuks juudiks
Küllap siis nii oli hea
(Mihkelson 1993: 136)

Sellise mina pilgu all ja sõnade kaudu muutub kõik ümbritsev kõhedaks-kodu-
tuks, mitte üksnes isiklik-intiimne ja perekondlik ruum, vaid kogu eluilm, nii isamaa
(„ma ise olen see kes / pole kodus sellel / pahupidisel ja võõral / maal”, Mihkelson
1982: 64) kui ka maailm ja elu tervikuna („Ma ka ei tea et oleks vaja / Kas elu
ennastki ja kodusust”, 1993: 186). Pangem tähele, et lüüriline subjekt ei otsi kompro-
missi, mingit toimetulekuvormi ilma koduta elamiseks, nt kodu ja vanemate lõpliku

³ Selles ilmneb Mihkelsoni luule oluline erinevus proosast, kus suguvõsa pained avalduvad sageli just tuttavais, minevikusaladusi peitvates kohtades.

⁴ Seda luuletust on tähelepanelikult analüüsinud Krull (2015: 254–256).

unustamise kaudu. Ilma kodususeta pole õiget elu ennastki, ühes varases luuletuses leidub hüüatus: „Kui ta elas siis mis elu see on / millele suletud ruum on niisama kodune / nagu taevaski” (Mihkelson 1980: 9).

Kas siinkohal võib täheldada Mihkelsoni luule nihilistlikku lõpp-punkti, milleks paistab olevat vaikselt elust tühjaks jooksev dekadents (Krull 2015), kirjutamine surma poole (Luks 2015), eimiski ootamine? Seda poleks raske tekstinäidetega toetada (nt eeltoodud tsitaat üksinda suletud toas viibimisest või piiripealsuse, surmaläheduse intensiivselt teadvustamine). Siiski tuleb meenutada Krulli tähelepanekut, et Mihkelsoni luulet ei saa koondada ühe suure kujundi ümber. Ka surma poole vaibumine pole kodutuse ainus motiiv, sellele vastandub (võimatu) soov otsast alata, meenutada seda, mida pole õieti olnudki (koosolu vanematega). Kuid kadunud kodu kujund siiski moodustub iseäralikul viisil.

Allusioonidest moodustuv kadunud kodu

Nagu öeldud, on Mihkelsoni lüürilise subjekti traumaatiline iha kodususe järele sundmõteline, kuna seda, mida taga igatsetakse, ei ole tekstides kirjeldatud ja pealegi on tema suhtumine hubasesse argiellu tõrjuv. Eespool tuli siiski esile üks viis, kuidas kodu Mihkelsoni luulesse jõuab: ebaõdusat viibimist pakkunud ruum nimetatakse koduks hävingu käigus, kokkuvarisemises. Kuid on teinegi kujutamiskiis.

Mihkelsoni loomingus leidub luuletusi, mis on dialoogis varasema eesti kirjanudusega, põhinedes koduga seotud traditsioonilistel kujunditel (*kask, kägu, leib*) või parafraaseerides ja kommenteerides mõnd tuntud luuletust. Üht niimoodi konstrueeritud luuletust võiks tõlgendada suisa kodu pühaks nimetamisena⁵ – ent elliptiliselt, kodu mõistet selles ei esine:

Hullutavalt lõhnab suvi kau-
gel külavaheteel üks maja
puude varjus nagu uni
mälestus või kaja mida vahel
tajud enda sees

Laual veel on omatehtud leiba
noore kase lõhna heljub toas
valgest kardinast on näha lõkkav
juuni Lõkkeid tõuseb lühikeses
öös
(Mihkelson 1985: 130)

⁵ Selle uurimuse raames toimunud arutelul pakuti välja võimalus, et kodusus avaldub Mihkelsoni luules metafoorsetes ruumides ja nendes asumise kogemustes, selle paradigmaatiliseks näiteks luuletus: „Valge kala ujub läbi metsa / pilv hääletus ookeanis / Ma olen selle kala südames” (Mihkelson 1978: 32). Sellise tõlgenduse oluline teoreetiline lähtekoht võib olla Jean-Luc Nancy (1988) tõlgendus Derridast.

See luuletus on Mihkelsoni loomes erandlik, kuna sisaldab nõnda palju maakodu levinud sümboleid. Järgmine näide kirjeldab juba tuttavat puuduolekut:

Astun õue kuid õu on pime
 Kägu valvab otse ukse vastas
 kasvaval kasel Ära ei lähe
 kuigi hõikan Häält ei tee
 kuigi palun
 Taevaste pimedus langeb sujuvalt
 vanale tammelegi
 Oo pimeduse õu Surma eelmäng
 kui väga ma igatsen koju
 (Mihkelson 1990: 9)

Piiripealsuse kogemust, surma eeskojas seismist tasakaalustavad koduluule traditsioonilised kujundid kask ja kägu. Tegu on aga klassikalise ebaõdususega: tuttavlikkus muutub ohtlikuks ja imelikuks. Metafüüsilist haaret lisab olukorrale õue täitva pimeduse nimetamine „taevaste pimeduseks” (mõttesse kerkib paralleel Friedrich Hölderlini pagevate jumalatega). Samas luulekogus on sarnast olukorda visandatud ka leebemalt: „Kägu kukkus aja otsa [---] Soojas sumeduses igatsesin / kadunud koju tagasi” (1990: 117). Teisal esineb Mihkelsoni proosast tuntud arhelugu Juhan Liivi „Rändaja” parafrasina:

Kes on su isa kaugelt tulnud võõras
 Metsa maha lastud poiss nii pikk
 kui sina just Kes on su ema et nüüd
 kodutult käid tuld ja sooja toomas
 See kes reetis mõlemit On sul vendasid ja
 õde
 Kuuma leiba võtan ahjust nagu salmis
 (Sa tead ju küll ja kooliski vast lugesid)
 Ei ole venda pole õde Isa enne tapsivad
 Kuid leiba murra ikka Hoiä südant
 Suurt surma karda Väikest häbene
 (Mihkelson 1997: 16)

Kui sageli kasutatakse koduluules parafrase sellise kodu esiletoomiseks, mida saaks kas või kadununa igatseda ja pühitseda, siis mitmes Mihkelsoni luuletuses tühistatakse sümboolne ülekanne tekstis esinevate hinnangutega:

Kask astus õue küll laulust Meenutab
 kadunud kodu mida tegelikku ei tunne
 (Mihkelson 1997: 101)

Neid nukraid ja viletsaid salme
 aiaäärseist ja linnupesadest
 tuubime pähe ja pähe
 Pähe need jäävadki All orus sõidavad
 rongid Kas tõesti on kusagil kodud
 linnupesade sarnased
 (Mihkelson 1987: 29)

Või sisendab keegi et näeme seda maja
 seda oja mäenõlvaku all ja aknal
 üht lampi ja selle all soojust ja
 koju jõudmise lubadust olgu või
 riimi pärast mis varjul on eludes
 (Mihkelson 1990: 16)

Nendest katkenditest ei kuma lootust võita kodu tagasi isegi mitte kadunud koduna, mälestuslikuks meelisklemiseks. Nostalgilist sisseelamist kadunud koju takistab varasematele koduteemalistele salmidele kriitilise hinnangu andmine. Nii ei ole allusioonidega saavutatud mitte kodusus, mis tõkestaks Mihkelsoni luule n-ö negatiivseid hoovusi, vaid üksnes nimetus *kodu*, mis Mihkelsoni lüürilise subjekti kriitilise ja halastamatult läbitungiva pilgu all ei osuta millelegi püsivale peale puuduoleku.

Taas pörkuvad kaks vastandlikku häält: teatakse, et kadunud kodu pole kunagi olnud, aga teisalt igatsetakse ometi kodu, mis kadus enne, kui subjekt sai hakata seda koduks pidama. Niisiis võiks Mihkelsoni luule kodu määratleda ühelt poolt liikuvuse, voolavuse, püsitusena, teisalt millegi püsiva igatsusena.

Leidub ka luuletusi, kus kodu püütakse ehitada poeetilise nimetamise kaudu universaalsetest kategooriatest: maast, taevast, ajast, elust („Maa on mu kodu / taevas mu aknad”, Mihkelson 1980: 19; „Kodu on ainult aastad / kodu on ainult elu”, 1980: 40). Seda ei tehta induktiivselt, justkui kõikjal kodus olles, kodu kõikjal maailmas ja universumiski kaasas kandes. Kontakt universaalsusega toimub äkitselt (nt kodu on „põgenemine raudtee- / jaamast / rongide ükskõiksusest / ühte / kõiksusse”, 1980: 40). Samal ajal aga „kodu on kohtumine / iseendaga” (1980: 40), kes on sageli olnud lõhestatud ja endast väljas. Siin on äraspidiselt koduks nimetatud seda tühjusega vastamisi seisvat ootust ja igatsust,⁶ mida tunneb eespool vaadeldud pimedas kitsas toas asuv luuletaja. „Kodu on ainult aastad” – seega ajas elutsemine, aja ruumiliseks tegemine ei ole lohutus, vaid seesama leina ja mälutöö piin, mida on käsitletud

⁶ Fenomenoloogilisest kogemisteooriast lähtudes osutavad sellised mõisted nagu *maailm*, *elu* või neid ühendav termin *eluil* (sks *Lebenswelt*) mis tahes kogemuse universaalhorisondile, st kõik kitsamad väljad avanevad nende sees (vt Luks 2013a: 408–409). Nad moodustavad kõigi kogemuste võimalikkuse piiri ning neid ei saa määratleda, tähendussisuga katta (defineeritud mõiste *maailm* ei toimi enam horisondina). Ometi ei ole maailm (elu, olemine) pelgalt kogemuse piir või mittekogetav neutraalses tähenduses. See piiritlematu universaalsus ei-b – afekteerib blanchot’liku maailma vaikusena (vt Luks 2017), tekitab ontoloogilisi kogemusi, millel on teatav emotsionaalne häälestus (vt Luks 2020) ning mida kirjanikud üritavad sõnadega kehtestada.

Mihkelsoni proosa uurijad (nt Laanes 2009; Sakova 2020; Tomberg 2011). Ainult ajas elutseja piina on täpsemalt selgitatud:

Õhtu jõuab Aeg saabub
Vaatan väravalt järele
Ma – ukse külge naelutatud
kinni-lahti kõlkuv
hinge küljes
(Mihkelson 1993: 163)

Selles luuletuses avaneb eespool puudutatud piiripealsus äärmuslikul moel: mina ei ole lihtsalt uksele tardunud, vaid kahestunud, üks mina vaatab väravalt ja teine on uksele naelutatud, kõlgub otsekui omaenda hinge küljes – piiripealse subjekti iseduskogemus on täidetud säärase piinaga.

Leidub ka luuletus, mis on otsekui kodu ruumilise paiknemise formaalne definitsioon:

Üks paik on alla kasvatanud juuri
ei lehti küll ja kuhugi ei liigu
Tuul ta kohal liigub Taevas pöörab
telge Ööpäev vaheldub kuid paik
on paik maakamaral ja luu-
les Ta on koduks kutsutud
(Mihkelson 1989: 99)

Kodu on paik, mis püsib kõigi muutuste kiuste, vajades selleks ka luule pühitsevat tuge. Sellest luuletusest lähtudes võiks tekkida ootus, et veel mõni Mihkelsoni tekst täidab-tihendab seda paika kirjelduste ja juurdumismeeoludega, kuid nagu eespool selgus, seda ei juhtu – formaalne definitsioon ei leia ruumideiktilist täidet. Järgmine näide kujutab minu tõlgenduse kohaselt üht võimalikku viisi tabada kodu teelise ootushorisonidina, kirjutada teekonda ennast, vältides nii päralejõudmise luhatumist (vt Luks 2018: 194):

Ammendamatu on õhtu mil läheme koju
ammendamatu vaikuse tihedus
Kas siia või sinna poole pole eriti tähtis
Kaalud ei kõnele
(Mihkelson 1978: 12)

Võtan seni kirjeldatud põhipunktid lühidalt kokku. Mihkelsoni luules on kodu kujund ja laiemalt asumistemaatika läbivalt esil. Kui üksikud erandid välja jätta, on kodu kujutusel negatiivne alatoon, ka siin on määrav Krulli täheldatud kurbmänguline elutunnetus. Siiski eristuvad kodu kujutamisel järgmised aspektid:

1. Eluruumis asumist kujutatakse üksildase suletusena (tuppa, majja). Luuletuste atmosfäär varieerub üldisest ärevusest ja ebamäärasusest intensiivse ohuni (sh ohtlikud sissetungijad). Eluruumis asumist käsitlevates luuletustes üldjuhul ei mainita kodu mõistet.
2. Tekstides, kus ohtlikkus realiseerub ja kirjeldatakse ruumi deformeerimise protsessi, esineb sageli kodu mõiste seoses kodu hävimise või hävimise ähvardusega.
3. Kadunud kodu kujutamiseks kasutatakse allusioone varasemale eesti kirjandusele ja parafraase. Seejuures esineb luuletustes sageli kriitiline distants n-ö piduliku koduluule ja kadunud kodu kujundi suhtes. Teistes luuletustes ometi säilib igatsus kadunud kodu järele.
4. Luuletuste lüüriline subjekt peegeldab oma seisundit ja deklareerib tuumset, päästmatut kodutust, püüdes mõnes luuletuses visandada sellist seisundit n-ö alternatiivses, topoloogiliselt võimatus paigas (nt aastad, elu) elutsemisena, traditsioonilise kodukujutelmaga negatiivina.

Terviktõlgenduse katse

Kodutemaatika analüüs näitas, et Mihkelsoni luule on küll ühtlaselt kurbliku ja ängistava tonaalsusega, kuid samal ajal poeetiliselt ambivalentne ja polüfooniline. Järgnevalt lähtun Aare Pilve (2005) ja Hasso Krulli (2016) tähele pandud juhtlõngast, mille kohaselt Mihkelsoni luule ei koondunud suurte sümbolite ümber, vaid on pigem metonüümiline (Pilv) või allegooriline (Krull). Pilve (2005: 36) pingul veinilähkrite kujund Mihkelsoni luule kohta, kus „müstilise kesta pinnareljeef lükatakse kombatavaks altpoolt, seestpoolt”, sobib ka siinses artiklis kirjeldatuga. Kodu on üks Mihkelsoni luule metonüümilistest kujunditest, mis on küll oluline, aga võimatu (st seda on võimatu luules positiivselt sisustada), pingestades teksti altpoolt, nii et tekib „täpsus kui pinguleolek asja enda suletuse ja kõnelemise kui mitte-suletuse piiril” (Pilv 2005: 37). Kahtlemata võiks sellise pinge käes viibivat subjekti käsitleda psühhoanalüütiliselt (Pilv 2005: 36), Mihkelsoni luules avalduv kodust ilmaolek võib olla üldise ilmaoleku troop, lacanliku tühiku-subjekti avaldumisvorm. Samu intuitsioone võib väljendada ka varasele Heideggerile tuginedes, eksistentsiaalanalüüsi vahenditega, Rein Veidemanni (2004) leitud eesti *Dasein*'i piirjooned Mihkelsoni luules võivad olla inimeseks olemise negatiivsuse piirjooned.⁷

Terviktõlgenduse hoovõtuks kontrollin Krulli väidet Mihkelsoni luule allegoorilisusest. Allegooria tavatähenduse korral viitab teksti eksplitsiitne, konkreetne tasand alati millelegi tähtsamale, mis on sageli abstraktne (Van Dyke 1985: 26). Sellest lähtudes võib Mihkelsoni mitmekihilist kodutusluulet esiteks lugeda subjekti sisemise pidetuse ja lõhestatuse allegooriana ning teiseks, kasutades võtmena Mihkelsoni proosas vormuvat arhelugu, Eesti lähiajaloo traumade allegooriana. Mõlema lugemisviisi jaoks leidub Mihkelsoni kodutusluules piisavalt tugipunkte ning lähenemisviisid ei välista teineteist, neid võib kasutada ka koos.

⁷ Ebaõdusa mõiste varal visandatud sarnasusi psühhoanalüüsi ja eksistentsiaalanalüüsi vahel olen varem põgusalt selgitanud, vt Luks 2013b: 1117.

Kui aga lähtuda Walter Benjamini käsitusest, oleks säärane lihtsustus lubamatu, sest tema mõistes pole allegoorilisus pelgalt kunstiline väljenduslaad, kus üks asi viitab teisele, vaid moodsa kogemuse põhitingimus, kus keel ei suuda enam tihedalt nimetada olulisi asju (luua sümboloid) ning kus maailm kaotab lummuse, tähendused triivivad ja keel suhtleb iseendaga lõputus allegoorilises, puudusest tiines edasilükkamises (vt Caygill 2010: 243–248). Ka Krull (2016: 312) rõhutab Benjaminist lähtudes, et kurbmängus on lunastuse roll nõrgenenud, mistõttu saab valdavaks metafüüsiliseks tundetooniks kurbus või lein. Moodsa aja elutunnetus ning ka seda väljendav luule välistab sümboli ajamõõtme kui müstilise otsekoheuse, asendades selle allegooria pikkamööda veniva ajaga (Krull 2016: 312). Sümboli ja allegooria vastandamine ei ole ainuüksi Benjaminile omane, sellele tugineb olulisel määral dekonstruktiivne kirjanduskriitika eesotsas Paul de Maniga (1979).

Kui öelda Benjaminile toetudes, et tähenduste triivimine ja allegoorilisus on meie ajastut defineerivad tunnused, pole sellega veel sugugi öeldud, miks peaks vastavat olukorda kogev subjekt või selles(t) kirjutav tekst kandma kurbmängulist ja leinalist pitsertit. Lõputu allegoorilisus, tähenduste vabamäng võiks samuti pakkuda fabuleerimisrõõmu – seda kohtab näiteks varase Foucault' ja Derrida teostes, aga kindlasti ka ilukirjanduses. Kurba häälestust saaks mõistagi seletada kultuurifilosoofiliselt, vaadeldes peale Benjamini teisigi väljapaistvaid tõlgendusi maailma lummuse kadumise protsessist (nt Weber, Nietzsche, Spengler), mida võib nimetada ka kasvava kodutuse protsessiks (vt Luks 2013b). Seda kultuuriloolist tõlgendusliini pidi ma siinkohal edasi ei lähe, vaid pakun välja üldisema keele- ja loomefilosoofilise tõlgenduse ja võtan Mihkelsoni luule saladuse selgitamiseks appi Maurice Blanchot' keelekäsituse (pikemalt vt Luks 2014c). Blanchot' esseistika on hämar ja hoidub filosoofilisest rangusest, kuid tema keelekäsituses avanevad eristused sobivad Mihkelsoni kodutusluule mõtestamiseks.

Blanchot lähtub oma Hegelile tuginevas keelekäsituses eeldusest, et negatiivsus on keele tuum. Sõna on meelevaldne ja hävitab selle asja eripära, mida ta nimetab (vt ka Nietzsche 2007). Argielus, t a v a k e e l e s ei panda seda lahknevust tähele ning toimitakse nii, justkui oleksid meie tunnetusprotsessis sõnade kaudu antud n-ö asjad ise (Blanchot 2014: 127). Veelgi enam: kui võtta arvesse ka varase Heideggeri tähelepanekud kogemuse käepärasusest, siis saab öelda, et asjad ei ilmne kogemuses üldsegi teravalt ja selgepiirilisel (keele vahendatud) objektidena, vaid sujuvalt üksteisele viitava võrgustikuna, mis moodustab toimiva praktikahorisondi (vt Luks 2013a: 408). Nagu olen varem näidanud, on kodususki enamasti sedasorti praktikahorisont, mis jääb igapäevaelus nähtamatuks (Luks 2013a). Veelgi enam: ka tava-keele režiimil on võimalik luua tekste, mida määratletakse kirjandusena, kindla piirilist fiktsiooni, kust kõik vastuolud on välja roogitud (st fiktsioonimaailma sees võivad intriigid küll toimida, aga peatatud on kõik keele eneseleosutavuse efektid). Blanchot keeldub oma käsituses selliseid tekste kirjanduslikeks liigitamast. Tema meelet väärivad kirjanduse nime üksnes tekstid, kus pannakse tähele nimetamisakti puudulikkust, keele ja asja vahelist lõhet – ja seda eristust võib silmas pidada ka Ene Mihkelsoni juures. Nimetamise puuduolekule reageerib kirjandus kahel põimuval viisil, mida Blanchot (2014: 134–140) nimetab kirjanduse proosa- ja luulekallakuks;

mõlema kallaku eesmärk on vabaneda tavakeele illusioonist, justkui viiks sõna meid probleemituks asjadeni.

Olgu öeldud, et see eristus ei lähtu vormist, vaid teosega kujundatavast meeleolust ehk autori taotlusest ja lugejat silmas pidades lugemiskogemuse dominandist. Proosakallak on selline kirjanduslik keelekasutus, mis keeles peituvat negatiivsust adudes üritab tuua esile asjad ise, puhastada keel argisest, minna n-ö asjade poole üle (Blanchot 2014: 137). Keel hülgab selguse ja mõtte (sest nagu fenomenoloogiline kogemusteorooria näitab, kui haarata mõtet, muutub keel ise taas „nähtamatuks”) ning üritab asja pühitseda, esitada seda õiges häälestuses, atmosfääris. Seda hämarat esitust saab toetada ühe asjakohase võrdlusega: Blanchot kirjeldab poeetilist nimetamist argikogemuse horisondi tõrkena (vt Luks 2014a: 733–735), kirjanduse poieetilise väena, mis alles nimetab asjad selleks, mis nad on, toob nad tähtsana esile. Paradigmaatiline näide eesti kirjanduse kohta pärineb Viivi Luigelt:

Enne „Sügisballi” kirjutamist ei teadnud keegi, et Mustamäe ja Õismäe on olemas. Neid kohti ei olnud loodud Sõna abil. Õigem on ehk öelda: enne Mati Undi „Sügisballi” olid Mustamäe ja Õismäe küll täiesti olemas, sinna himustati vene ajal korterit, seal elasid tuhanded inimesed, kuid need olid nähtamatud kohad ja nähtamatud inimesed. Nähtamatuteks jäid nad seni, kuni „Sügisball” oli kirjutamata. (Luik 2005: 779)

Terminoloogilist segadust külvab tõik, et Martin Heidegger, poieetilise kunsti-käsituse üks peamisi algatajaid, nimetab seda, mis Blanchot käsituses on proosakallak, just luuleks (sks *Dichtung*) ning peagi vaatluse alla tulevat luulekallakut tema käsitus ei tunnegi. Seetõttu nimetan edaspidi seda kirjanduse aspekti *poiesiseks*.

Poiesis ei ole žanriliselt piiratud: selle alla kuuluvad nii luuletused kui ka nende nimetamisväge avavad esseistlikud tõlgendused. Üks parimaid näiteid katkest kiskuda asi välja argisest käepärasuse ringist ja anda talle eriline pühalik ilme on Heideggeri (2017) kirjeldus kruusist maailmaneliku koondajana essees „Asi”.

Just poieetilise nimetamise erilist võimelisust inimeses tahab rõhutada Heidegger (1994), tõlgendades Hölderlini värsirida „luuleliselt asub inimene sellel Maal”. Ja kuigi Heideggeri hinnang ajastule on samuti leinaline, kuigi Hölderlini sõnade järgi „puuduvad pühad nimed”, on pühad nimed siiski olemas, sellesamas puuduva pühaduse üle mäletavalt meelisklemises, millesse suubub Heideggeri hiline mõtlemine. Poieetiliselt õnnestunud teos lööb valla paiga, kus kõik on teisiti kui muidu (Heidegger 2002: 72), ning kirjandust lugedes on võimalik selles paigas viibida – ja mis eriti tähtis, selle viibimise teistsugusest ja erilisusest häälestuse tasandil osa saada. Minu seniste kodutusuuringute põhjal võib öelda: kodu luuakse poieetiliselt seda ülistavates, laulupeo repertuaari kuuluvates pidulikes luuletustes (või ka lastelauludes), aga veelgi puhtamalt või vähemalt ajastutruumalt ka d u n u d k o d u meenutavates või sellest unistavates luuletustes. Siinkohal saan aru minu omaaegse juhendaja Ülo Matjuse erakirjas tehtud märkusest, et kodu saab alles olla ainult kadunud koduna.

Eelnevas vaatluses selgus, et Ene Mihkelsoni luules samahästi kui puudub kodu poieetiline nimetamine, ei esitata toimiva kodu kujutluspilte, küll aga esineb

hulganisti kadunud kodu (nii kadumise protsessis kui ka alati-juba-kadunud olemises). Sageli dekonstrueerib see luule koguni poieetilist ülesehitustööd, tuletades meelde kujutuspiltides loodud kadunud kodu ontoloogilist võimatust, väljamõeldust, isegi sellest luuletamise kunstilist nõrkust („Neid nukraid ja viletsaid salme”, Mihkelson 1987: 29). Samal ajal säilib igatsus kadunud kodu järele, lein selle puudumise tõttu, mida kunagi olnud polegi.

Kui kirjanduse proosakallakut kannab kihk ületada keele ja asja vahel laiuv negatiivsuse kuristik asjade poole üle minnes, siis luulekallaku strateegia on Blanchot' väitel vastassuunaline: minna keele poole üle, keelduda tähistamisest, vaikida, anduda kirjanduse umbisikulisele väele (Blanchot 2014: 138).

Sedakaudu on kirjandus liidus ka keele tegelikkusega, ta teeb sellest piirjoonteta aine, vormitu sisu, tujuka ja umbisikulise jõu, mis ei ütle midagi, ei ilmuta midagi ning piirdub ütlemisest keeldumise läbi kuulutamisega, et ta tuleb ööst ja naaseb öhe. (Blanchot 2014: 134–135)

Niimoodi piiritletud luule strateegia on panna tähenduste volavus tõrkuma, tuua esile keel ise oma eneseleosutavuses (vrd Merilai 2011). Mihkelsoni luule fragmentaarsus ning siirete küllus täidavad just seda eesmärki. Blanchot kirjeldab luule keeldumist kujutisi luua järgmiselt:

Luuletusele, vastupidi, on eriomane see, et mitte miski selles ei moodusta kujutist. [...] kas ei saa mitte kirjanduses üleni kujutiseks keel ise [...] Kas ei tähenda see, kui keel saab luuletuses iseene kujutiseks, et poeetiline sõna on alati teine, teisene? (Blanchot 2014: 28–29)

See seostub benjaminliku allegoorilisusega, kus tähendused viitavad igavesti kurblikult üksteisele, ilma et moodustuks poieetilist tihkust, koondavat sümbolit. Ka Mihkelsoni koduteemalises luules annavad erinevad kujutamiskiivid edasi üksnes puudumise häälestust, positiivset kodu kujutist moodustamata, isegi mitte distant-silt, kadunud koduna.

Olukorda võib tõlgendada nii, et kodu ise on see müstiline asi, mis altpoolt Mihkelsoni luulet pingestab, kuid seda teatavate reservatsioonidega. Tõepoolest võngub ka Mihkelsoni looming eespool eristatud proosa- ja luulekallaku vahel. Mihkelsoni luulenõlvale keskenduv, keelelise universumiga piirduv looming ei ole aga mingi tähenduste vahelduv tulevärk ega keele iseenda pühitsemine kalambuurses karnevalis, nagu on sageli iseloomustatud postmodernset kirjandust, vaid surmtõsine, leinates mitte üksnes metsavendade lapse ega Eesti rahva saatust, vaid kirjanduse proosakallakut, võimetust panna asjad poieetiliselt särama („Sõnatu on maailma / kõne”, Mihkelson 1985: 14).⁸ Selles leinavas loomingus avaldub ehedalt tõlgendajate tähele pandud mina suletus keelelisusse.

⁸ See tähelepanek nõuab kahtlemata eraldi uurimist, üheks kandvaks juhtlõngaks siinjuures pean tõe läbistatust vales Mihkelsoni luules.

Kahe kallaku vahelises pingeväljas kaotab kirjandus poieetilisele hümniloomele omase enesekindluse ja asub ennast õõnestama-küsitlenu. Nii juhtub läbivaltu ka Mihkelsoni luules. Krull nimetab seda „ilma reegliteta” kirjutamiseks ja seostab Mihkelsoni hetkeks Lyotardi abil postmodernsusega, ent taganeb sellest kohe viimase termini liigpruukimise ja seega tähendusest tühjaksvalgumise tõttu (Krull 2016: 308). Siiski saab seni Blanchot’ varal avatud täiendada lühidalt Lyotardi abil. See, mis lahutab Lyotardi jaoks kunstilist avangardi meelelahutuslikust realismist, on kujutamise keeldumisest tekkiv ülevus. Üleva kunsti eesmärk on taandada reaalsust, näidata, et on veel midagi, mida ei saa näha. Modernne esteetika on nostalgiline, vihjates kujutamatu puuduva sisu kaudu, säilitades lohutuseks teosele omast vormi; postmodernne looming aga seab ka vormid kahtluse alla, kirjutab ilma reegliteta (Lyotard 2014: 40–41).

Postmodernne kunstnik või kirjanik on filosoofi olukorras: teksti üle, mida ta kirjutab, teose üle, mille ta loob, ei valitse põhimõtteliselt juba kehtivad reeglid, neid ei saa hinnata determineeriva otsustuse abil, rakendades seejuures mingeid juba tuntud kategooriaid. Just neidsamu reegleid ja kategooriaid postmodernne teos või tekst uuribki. (Lyotard 2014: 41)

Samas rõhutab Lyotard (2014: 38), et postmodernism on sündimisseisundis modernism. Nii on see ka Mihkelsoni loomingus siinses artiklis vaadeldud kodutuse kujundi näitel. Tema „ilma reegliteta” kirjutamine (Krull 2016: 308) ei piirdu vabavärsi vormimänguga, vaid ühtlasi seab kahtluse alla eesti kirjanduse klassikalised viisid kadunud kodu kujutamisel. Ometi jääb see luule ülevaks, laenates modernismist häälestuse, paatose, jätkuva sideme päästmatult esitamatuga (antud juhul kadunud koduga). Kodu ei ole kunagi olnud, on vaid ülev idee sellest, kodu n i m i, kuid Mihkelsoni luule kannab nime vaeva välja, siin viiakse täide Lyotardi avangardile esitatud üleskutsu: „sõda tervikule, tunnistagem kujutamatu, aktiveerigem keelelõhesid, päästkem nime au” (Lyotard 2014: 42).

Kuid sõna KODU kes teab mis hõõgumises põleb
sinu ööde kohal jätkuvalt
(Mihkelson 1993: 191)

■ Artikkel on valminud Ene Mihkelsoni fondi uurijastipendiumi toel.

KIRJANDUS

- Agamben, Giorgio 1991.** Language and Death: The Place of Negativity. Tlk Karen E. Pinkus, Michael Hardt. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arust, Evelin 2015.** Kodu motiiv Ene Mihkelsoni varasemas luules. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2014 = Annales Litterarum Societatis Esthonicae 2014, lk 7–22.
- Blanchot, Maurice 1982.** The Space of Literature. Tlk Ann Smock. Lincoln–London: University of Nebraska Press.

- Blanchot, Maurice 2014.** Kirjandus ja õigus surmale. Valik tekste. Tlk Anti Saar. (Avatud Eesti raamat.) Tallinn: Varrak.
- Caygill, Howard 2010.** Walter Benjamin's concept of allegory. – *The Cambridge Companion to Allegory*. Toim Rita Copeland, Peter T. Struck. Cambridge etc.: Cambridge University Press, lk 241–265.
- De Man, Paul 1979.** *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven–London: Yale University Press.
- Epner, Luule 2014.** Ene Mihkelsoni arhelugu. Kirjeldusi ja tõlgendusi. – *Looming*, nr 10, lk 1436–1450.
- Heidegger, Martin 1994.** ...Dichterisch wohnet der Mensch... – M. Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*. Stuttgart: Günther Neske, lk 181–198.
- Heidegger, Martin 2002.** Kunstiteose algupära. Tlk Ülo Matjus. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa.
- Heidegger, Martin 2003.** Aja mõiste. Tlk Eduard Parhomenko. – *Akadeemia*, nr 5, lk 1019–1041.
- Heidegger, Martin 2017.** Asi. Tlk Märt Väljataga. – *Vikerkaar*, nr 1–2, lk 60–74.
- Kiin, Sirje 2005.** Ene Mihkelsoni ajatud algolekud ehk Meie maksi põhi. – *Päevad on laused. Ene Mihkelson*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 21–32.
- Krull, Hasso 2015.** Varem ei põle. Ene Mihkelsoni varane fragmentaarsus. – *Looming*, nr 2, lk 253–260.
- Krull, Hasso 2016.** Redel varemete kohal. Ene Mihkelsoni allegooriline poeetika. – *Ene Mihkelson, Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010*. Koost H. Krull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 305–330.
- Laanes, Eneken 2009.** Mäletamise lühis: Ene Mihkelsoni „Ahasveeruse uni”. – E. Laanes, *Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis*. (Oxymora 6.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 157–225.
- Luik, Viivi 1990.** Mihkelsonist kui ohtlikust luuletajast. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 113.
- Luik, Viivi 2005.** Sõna on rohkem kui sõna. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 777–779.
- Luks, Leo 2013a.** Ilma kodutundeta me jääme kodutuks. – *Akadeemia*, nr 3, lk 402–427.
- Luks, Leo 2013b.** Kas kodutus on moodsa aja normaalseisund? – *Akadeemia*, nr 6, lk 1111–1130.
- Luks, Leo 2014a.** Eesti kirjanduse kadunud kodu. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 729–748.
- Luks, Leo 2014b.** Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril. – *Looming*, nr 11, lk 1599–1613.
- Luks, Leo 2014c.** Tükike eimiskit keele alla. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 550–555.
- Luks, Leo 2015.** Nihilism ja kirjandus. *Ei kogemine filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel*. (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Luks, Leo 2017.** Art as the silence of the world: An attempt at a phenomenological interpretation. – *Journal of the British Society for Phenomenology*, nr 48, lk 275–286.
- Luks, Leo 2018.** Ebaõdus kojutulek eesti kirjanduses. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 177–198.
- Luks, Leo 2019.** Kodutus kodu. Sissevaade Peeter Sauteri loomingusse. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 785–805.
- Luks, Leo 2020.** Negative moods as the only possible locus of ontological experience. – *Problemos*, nr 98, lk 83–93.

- Lyotard, Jean-François 2014.** Postmodernsusest lastele. Kirju aastatest 1982–1985. Tlk Mirjam Lepikult. (Bibliotheca controversiarum.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Merilai, Arne 2005.** Sisesiire. Ene Mihkelsoni poeetikast. – Päevad on laused. Ene Mihkelson. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 42–54.
- Merilai, Arne 2011.** Pragmapoeetika kui kirjandusfilosoofia. – A. Merilai, Vokimeister. Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011. (Studia litteraria Estonica 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 57–68.
- Mihkelson, Ene 1978.** Selle talve laused. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1979.** Ring ja nelinurk. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1980.** Algolekud. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1982.** Tuhased tiivad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1985.** Igiliikuja. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1987.** Tulek on su saatus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1989.** Elujoonis. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1990.** Võimalus õunast loobuda. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1993.** Hüüdja hää. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene 1997.** Pidevus neelab üht nuga. Tallinn: Tuum.
- Mihkelson, Ene 2010.** Torn. Tallinn: Varrak.
- Nancy, Jean-Luc 1988.** Elliptical sense. – Research in Phenomenology, kd 18, lk 175–190.
- Nietzsche, Friedrich 2007.** Tõest ja valest moraalivälises mõttes. Tlk Märt Pöder. – Akadeemia, nr 11, lk 2443–2455.
- Pilv, Aare 2005.** Pingul veinilähkrid. – Päevad on laused. Ene Mihkelson. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33–41.
- Rein, Eva 2005.** Trauma, keha, mälu ja narratiiv Ene Mihkelsoni romaanis „Ahasveeruse uni”. – Päevad on laused. Ene Mihkelson. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 55–75.
- Sakova, Aija 2020.** Mäletamise poeetika. Ene Mihkelsoni ja Christa Wolfi romaanid lähivaates. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Sarapik, Virve 2005.** Võõras mets. Ene Mihkelsoni proosast. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 728–734.
- Soovik, Ene-Reet 2019.** Küülikuaugust alla: Ene Mihkelsoni luule ruumid. Konverentsi „Elu. Aeg. Lugu. Kirjanik Ene Mihkelson 75” teesid. <http://enemihkelsoniselts.ee/konverents-elu-aeg-lugu/teesid> (24. VIII 2020).
- Tomberg, Jaak 2011.** Kirjanduse lepitav otstarve. (Heuremata.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Van Dyke, Carolyn 1985.** The Fiction of Truth: Structures of Meaning in Narrative and Dramatic Allegory. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Veidemann, Rein 2004.** Metafüüsiline Mihkelson. – Postimees 22. X, lk 16.

Leo Luks (sünd 1976), PhD, Eesti Maaülikooli filosoofiadotsent (Fr. R. Kreuzwaldi 1, 51006 Tartu); Tartu Herbert Masingu kooli filosoofia õpetaja, leoluks@hotmail.ee

Radical homelessness in Ene Mihkelson's poetry

Keywords: homelessness, phenomenology, allegory, poetry

The article examines the homeless experience of the lyrical subject in Ene Mihkelson's poetry. The main argument is that in her phrasing of homelessness Mihkelson goes to extremes as her texts containing the word *kodu* 'home' are almost void of moments of homely coziness. In the article, thematic analysis of homelessness covers the whole poetic oeuvre of Mihkelson. The analysis follows the framework developed by the author's previous articles defining home as an experience horizon with a spatial and an inter-subjective (sharing) aspect, whereas homelessness means an essential error in the home experience. The conclusion reads that in Mihkelson's poetry the experience of homelessness is manifested in a sparse number of basic situations, which can be divided into interconnected thematic clusters as follows: 1) the lyrical subject finds themselves isolated in a closed and menacing dwelling; 2) the home is under the threat of destruction mostly signaled by various deformations of the surrounding dwelling, sometimes also by an invasion of something strange; 3) contacts with parents and other relatives while the subject cannot leave the closed domestic space; 4) allusions to images of a lost home in previous Estonian poetry; 5) addition of metaphysical categories and other abstractions (incl. linguistic ones).

The analysis is concluded with an attempt at a comprehensive interpretation of Mihkelson's homelessness poetry, based on the relevant studies by Aare Pilv and Hasso Krull as well as Maurice Blanchot's stylistic approach. Based on Blanchot's distinction between the literary expressions of prose and poetry, Mihkelson's oeuvre is also seen as vacillating between the two, with a preference to poetic expression. Yet in this field of tension, literature tends to lose its poetic self-confidence characteristic of creating anthems and starts asking self-subversive questions, just like in Mihkelson's poetry. The material analysed in the article enables to state that in her home poetry Mihkelson uses various ways of representation to convey just the atmosphere of missing home, without ever creating a positive image, not even from a distance like of a lost home. And yet this poetry remains sublime, being bound to something inexorably non-representable (in this case, the lost home), which is why Mihkelson's poetry can be called, in Lyotard's terms, postmodern.

Leo Luks (b. 1976), PhD, Estonian University of Life Sciences, Assistant Professor of Philosophy (Fr. R. Kreutzwaldi 1, 51006 Tartu); Tartu Herbert Masing School, Philosophy Teacher, leoluks@hot.ee